

PEIRCEOVA VERZIA PRAGMATIZMU

EMIL VIŠŇOVSKÝ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

VIŠŇOVSKÝ, E.: Peirce's Version of Pragmatism
FILOZOFIA 69, 2014, No 5, pp. 307-317

The paper discusses Peirce's version of pragmatism, which is in principle based on his logical maxim (its various formulations appeared between 1878 and 1907 when the character of this philosophical school was in the making). The author describes the key features of Peirce's pragmatist maxim as different from James's version of it and shows an open and pluralistic character of pragmatism. Despite the substantial meaning of Peirce's maxim consisting in providing the „pragmatic meaning“ of thought, the author argues that the pragmatist philosophy can be understood and developed in far more ways.

Keywords: Pragmatism – Pragmaticism – Ch. S. Peirce – W. James – Pragmatist maxim – Pragmatic meaning

Úvod. Pragmatizmus je zrejme prvý *trans-moderný* filozofický smer, ktorý vznikol koncom 19. storočia v USA s jasnou intenciou dostať sa za hranice modernej filozofie, ako sa utvárala od čias Descarta. Táto jeho základná charakteristika zostávala dlho zakrytá už aj preto, že samotné „nové meno pre staré spôsoby myslenia“, teda meno „pragmatizmus“ budilo dojem, že ide len o ďalší, hoci neobvyklý, filozofický *-izmus*. Tradiční filozofi, aj keď ťažko prijímali tento pôvodom prvý severoamerický filozofický *-izmus*, očakávali, že bude obsahovať aspoň snahu o jednotný konceptuálny systém, ucelenú metafyzickú doktrínu či teóriu. No keď nič také v pragmatizme nenachádzali, bol to pre nich zásadný dôvod, prečo ho ako filozofiu odmietajú. A keď samotní zakladatelia tejto filozofie začiatkom 20. storočia začali používať meno „pragmatizmus“ a vysvetľovať svoj vzťah k nemu, iba prehľadli rozdiely medzi sebou, na čo reagoval ich kolega M. Meyer tvrdením, že „existuje toľko pragmatizmov, koľko je pragmatistov“ (Meyer 1908, 326). Ďalší ich kolega A. O. Lovejoy (1908) napočítal už „len“ trinásť pragmatizmov namiesto jedného a jednotného. Konfúzia a frustrácia z pragmatizmu u filozofov (tradične mysliacich najmä v tzv. kontinentálnej tradícii) len narastala¹ a u niektorých trvá dodnes, a to napriek tomu, že počet pragmatizmov má tendenciu „ustáliť sa“ na čísle dva (Mounce 1997) – na Peirceovom *pragmaticizme* a *pragmatizme* tých ostatných.

Pragmatizmus ako filozofia bol naozaj od svojich počiatkov iný: otvorený, pluralitný, ba dokonca nechcel byť ani doktrínou a systémom ideí, ale len metódou či princípom

¹ Výrazne sa to prejavilo na III. Svetovom filozofickom kongrese v Heidelbergu (1908), kde sa pragmatizmus dostal do centra kritickéj diskusie (Elsenhuis 1909).

skúmania. Nechcel teda byť a ani nikdy nebol len jedným z ďalších *-izmov* modernej filozofie.

„Zlé“ meno „pragmatizmus“. Charles Sanders Peirce ako uznaný „otec“ tejto filozofie nikdy nebol celkom spokojný s jej menom, podobne ako ďalší klasici: W. James preferoval skôr meno „praktikalizmus“, J. Dewey „inštrumentalizmus“ a F. C. S. Schiller „humanizmus“. Práve Peirce začal používať toto meno v diskusiách na pôde Metafyzického klubu v rokoch 1871 – 1872 (Menand 2002, 227) a odkazoval pri tom na fakt, že tento termín používal I. Kant (Mihina 2012).² Avšak slovo „pragmatizmus“ na označenie filozofie prvýkrát verejne a v tlači použil W. James až v roku 1898 so spätným odkazom na Peircea.³ No urobil to v takom kontexte a význame, že Peirce sa od neho v roku 1905 značne rozhorčený dištancoval a vytvoril si pre svoj variant pragmatizmu vlastné meno – „pragmaticizmus“.⁴ Treba zrejme uznať, že slovom „pragmatizmus“ ako meno pre filozofiu je jedno z najhorších mien, aké filozofia môže mať, a to nielen pre svoj americký pôvod.⁵ Ak je totiž filozofia niečo „vysoko duchovné“ a vznešené, intelektuálne náročné a bohaté, ako môže mať čokoľvek spoločné s „pragmatizmom“? A ako by to ešte vôbec mohla byť filozofia?⁶

Bez toho, aby sme sa púšťali do detailov, môžeme v modernom diskurze rozlíšiť tri

² Kant používal termín „pragmatický“ vo viacerých významoch: 1. „pragmatickou vierou“ nazýval „náhodnú vieru, ktorá je základom skutočného používania prostriedkov na určité činy“ (Kant 1781/1979, 491); „pragmatickým imperatívom“ (resp. „pragmatickou sankciou“) nazýval príkazy (imperatívy) praktického konania, ktoré sú späté s blaženosťou, resp. vedú ku všeobecnému blahu (Kant, 1785/1990, 80); 3. „pragmatickým hľadiskom“ v antropológii označoval hľadisko protikladné k vedeckému (fyziologickému) hľadisku (Kant, 1798/2006). Okrem toho o „pragmatickom písaní“ hovoril ako o opaku písania scholastického, akademického. „Pragmatické“ takisto odlišoval od praktického i morálneho a v súvislosti s konaním ním označoval to, čo je jeho hybnou silou, podnetom, motiváciou; pragmatické imperatívy konania však považoval iba za hypotetické, nie kategorické, týkajúce sa prezieravosti, nie povinnosti.

³ Bolo to v prednáške s názvom *Filozofické koncepcie a praktické výsledky* na univerzite v Berkeley v Kalifornii 26. 4. 1898. Prednáška vyšla tlačou v *The University Chronicle* na jeseň toho istého roku (James 1898). Jej podstatné časti tvoria 3. kapitolu Jamesovho *Pragmatizmu* (James 1907).

⁴ Svoj dištanc vyjadril takto: „V súčasnosti sa toto slovo [pragmatizmus – E. V.] začína vyskytovať príležitostne v literárnych časopisoch, kde sa zneužíva takým neľútostným spôsobom, ako sa to dá očakávať, keď sa slová dostanú do literárneho obehu... Takže ak autor vtedy zistí, že sa s jeho dieťaťom „pragmatizmom“ nakladá takto, získa presvedčenie, že je čas dať mu zbohom a ponechať ho ďalšiemu osudu; a vtedy sa odhodlá kvôli naplneniu pravého cieľa pôvodného pojmu vyhlásiť narodenie „pragmaticizmu“, ktorý bude natoľko škaredým slovom, že ho to uchráni pred únosami“ (CP 5.414).

⁵ Na takéto „zlé meno“ pragmatizmu poukázal už dávno Karel Čapek (1918/2000, 13, 14), keď napísal, že pre niektorých „pragmatizmus je filozofiou dolára a zhanobením pravdy, názorom páchnucim zemou, nízkym systémom, pre ktorý je dolár najvyššou, najhodnotnejšou pravdou...“; resp. „že je filozofiou polobarbarskej rasy anglosaskej, filozofiou inžinierov, obchodníkov a burziánov...; filozofiou predavačov odpustkov; filozofiou Amerikanizmu...“

⁶ Peirce si toto riziko pomenovať filozofiu slovom, ktoré má v každodennom použití aj pejoratívny význam, uvedomoval, no na druhej strane zastával názor, že filozofii majú pracovať so slovníkom každodenného jazyka a dávať mu nový, resp. jasnejší význam. Nerozlišovanie medzi každodenným a filozofickým významom slova „pragmatizmus“ je preto iróniou (Haack 2006, 16), sprevádzajúcou aj našu kultúru.

základné roviny významu slova „pragmatizmus“:

1. „každodenný pragmatizmus“ ako spôsob života a konania, „prakticizmus“, vyznačujúci sa bežným antiintelektuálnym postojom v zmysle uprednostňovania konania pred myslením, praktických výsledkov ako užitočných pred teoretickými ako špekulatívnymi a neužitočnými atď. (Campbell 2011, 69);

2. „politický pragmatizmus“ ako spôsob politického konania a kultúry, vyznačujúci sa orientáciou na to, „čo funguje“, na bezprostredné riešenie problémov v opozícii proti ideologickým (ale aj etickým a iným) koncepciám, na uprednostňovanie „reálnych“ výsledkov, ktoré prinášajú politickú moc, víťazstvo, zisk a pod., a to aj bez ohľadu na politickú cenu a hodnoty, ktorými za to treba „zaplatiť“ (Pappas 2011, 300-302);

3. „filozofický pragmatizmus“ ako súbor filozofických myšlienok, princípov a prístupov k svetu; ako všeobecná koncepcia ľudského života vrátane spoločenského a politického života; ako teória významu a teória pravdy, teda ako filozofická tradícia, ktorú založili Ch. S. Peirce, W. James a J. Dewey v USA na prelome 19. a 20. storočia (Rorty 1998, 495).

Tieto tri významy slova „pragmatizmus“ majú aspoň toľko odlišného ako spoločného. Tým spoločným je zrejme dôraz na čin a konanie, avšak tým podstatne rozdielnym je to, že filozofický pragmatizmus nie je ani každodenný, ani politický postoj či spôsob konania, ale je spôsobom filozofického myslenia a prístupom k svetu, ktorý rozvíja vlastné filozofické myšlienky v rovine konceptuálnej, ideovej a teoretickej rovnako ako všetky filozofické školy a smery v dejinách. Je teda možné byť „pragmatikom“ v prvom i druhom význame, avšak len „pragmatistom“ v treťom význame. Na druhej strane je tu možnosť byť „pragmatistom“ vo všetkých troch významoch vtedy, keď uplatňujeme filozofiu pragmatizmu v každodennom živote i v politickom konaní. V takom prípade sa však riadime ideami, koncepciami, princípmi, normami, hodnotami atď., predstavujúcimi istú „filozofiu života“ ako víziu a inšpiráciu nášho konania, čo nemá nič spoločné s plytkým prakticizmom, hrubým inštrumentalizmom, bezzásadovým kompromisníctvom, výhodným oportunitizmom, krátkodobým utilitarizmom, ako sa to často a bez rozlíšenia chápe.

Napriek všetkým výhradám proti menu „pragmatizmus“ nám zrejme nezostáva nič iné, než ho prijať ako *historické meno*, ktoré sa vžilo pre istý typ filozofie, pričom zatiaľ sa nenašlo vhodnejšie meno, ktoré by ho nahradilo.⁷

Peirceova verzia pragmatizmu. Keď teda hovoríme o filozofii pragmatizmu, musíme mať na pamäti, že ide o „rodinnú príbuznosť“, avšak nie o identitu všetkých jeho koncepcií a predstaviteľov.⁸ Peirceova verzia, ktorá je najstaršia, resp. najpôvodnejšia, sa

⁷ Existujú pokusy, nadväzujúce napr. na Peirceovho pokračovateľa Justusa Buchlera (1914 – 1991), ktoré namiesto o pragmatizme hovoria radšej o naturalizme, resp. „pragmatickom naturalizme“ (Ryder 2013), avšak aj meno „naturalizmus“ je príliš široké a vágne, nehovoriac o značnom počte variantov naturalizmu (reduktívny, nereduktívny atď.).

⁸ Wittgensteinovský termín „rodinnej príbuznosti“ na charakteristiku spoločných znakov pragmatizmu vhodne použil R. Bernstein (Bernstein 1995, 66). H. Putnam výstižne rozlíšil štyri znaky všetkých filozofických pragmatizmov: 1. antiskepticismus, 2. falibilizmus, 3. antidualizmus faktov a hodnôt, 4. pri-

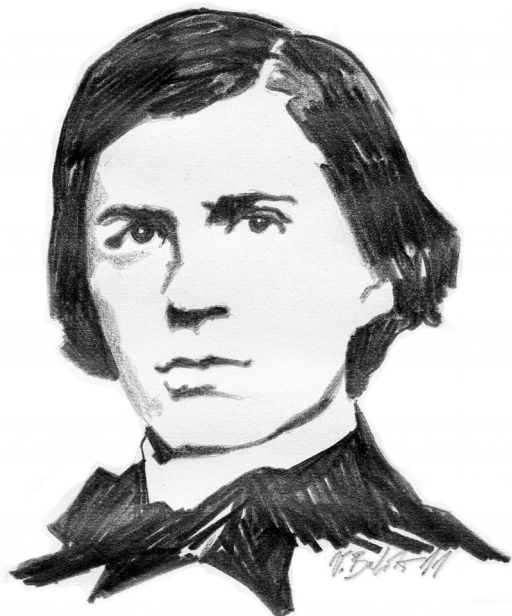
skutočne odlišuje od ostatných (Jamesovej, Deweyho, Rortyho atď.) v niektorých dôležitých aspektoch až do takej miery, že medzi samotnými pragmatistami existujú pochybnosti o ich vzájomnej kompatibilite. Napríklad v ontológii bol Peirce rozhodným zástancom realizmu, zatiaľ čo James bol nominalista; v teórii pravdy sa takisto nezhodujú vo všetkých detailoch. Peirce ako striktný logik nemohol prijať Deweyho logiku a kritizoval ju. Rorty sa zasa vydal takou odlišnou pragmatistickou cestou, že na adresu Peircea vyjadril len jediné uznanie, a to za to, že pragmatizmu dal meno a inšpiroval Jamesa (Rorty 1982, 161); inak sa v osobných rozhovoroch netajil tým, že štúdiom jeho diela premrhal dva roky života. Takéto pluralistické („subjektivistické“) čítanie filozofie pragmatizmu a jej dejín však nie je jediné; okrem neho existuje ich monistické („objektivistické“) čítanie, ktoré považuje za jediný autentický Peirceov variant a všetko, čo sa od neho odkláňa, za jeho deformáciu. Podľa niektorých interpretátorov celé dejiny pragmatizmu sú takouto karikatúrou, preto sa treba vrátiť k Peirceovi a dôsledne stavať iba na ňom (Rescher 2012). Pri takejto interpretácii sa vlastne stavia na starom zlomyseľnom vtipe, že „pragmatizmus je hnutie, ktoré vzniklo Jamesovou dezinterpretáciou Peircea“ (Bernstein 2006, 1).

Najpodstatnejší pre pochopenie Peirceovej verzie pragmatizmu je fakt, že jej autor bol „dušou i telom“ vedec. Sám hovoril o svojej filozofii ako o filozofii „laboratórnej“ (CP 1.129, 69), ktorá používa „experimentálnu logiku“ (CP 5). Jeho programom bolo zachovať a rozvíjať vedeckú filozofiu (filozofiu ako vedu); preto filozofiu celkom organicky zakomponoval do svojho systému klasifikácie vied (CP 1.180-231).⁹ V nijakom prípade si nevedel predstaviť filozofiu oddelenú od vied (ani naopak) a matematiku považoval dokonca za nevyhnutný základ filozofie. Jeho génus mu však umožnil robiť ďalšie kroky, ktorými prekonával vedeckého i filozofického génia Descarta, Kanta a ďalších. V celkovom kontexte svojej doby bol paralelou Fregeho a Russella; v jeho filozofii sú mnohé zhodné miesta s analytickou filozofiou a logickým empirizmom, ale aj s Husserlovou fenomenológiou (napríklad radikálna kritika psychologizmu v logike). Napriek tomu sú v nej aj mnohé originálne prvky, ktoré ju od týchto smerov odlišujú a robia z nej autentickú verziu pragmatizmu, podľa radikálnych zástancov dokonca jeho jedinú „ortodoxnú“ verziu. Avšak klásť Peircea proti Jamesovi, Deweymu, Rortymu a ďalším v tom zmysle, že títo všetci sa od jeho ortodoxie nielen odklonili, ale ju aj zdeformovali, nie je správne jednoducho z toho dôvodu, že pragmatizmus je filozofia, ktorá nemá „zakódované“ a nediktuje, akým smerom sa musí nevyhnutne rozvíjať. Dôsledky pragmatizmu vo filozofii ani oblasti či spôsoby jeho uplatnenia nie sú vopred striktné dané. Peirce bol v tomto ohľade vlastne výnimkou, pretože práve vďaka svojej vedeckej a logickej orientácii sa pokúšal pragmatizmus dôsledne dokazovať a obhajovať, vychádzajúc zo svojej maximy, čo sa mu však úplne nepodarilo (a je otázne, či takýto projekt je vôbec realizovateľný). Jeho pragmatistická maxima, ktorej sa budeme venovať podrobnejšie ďalej, nie je *conditio sine qua non* každého pragmatizmu ani jeho jadrom, najmä nie v jeho formulácii. Je to len jadro peirceovskej verzie pragmatizmu, jednej z mnohých. Inými slovami, môžeme

mát praxe (Putnam 1994, 152).

⁹ Spomedzi klasických pragmatistov bol Peirceovi v uznávaní vedy najbližší Dewey.

byť pragmatistami, a pritom nemusíme striktno nadväzovať na Peirceovu maximu.¹⁰

Charles S. Peirce

Založenie pragmatizmu je len jedným z mnohých zakladateľských činov veľikána Peircea. Napriek tomu platí, že pragmatizmus bol filozofickým rámcom a systémom, ktorý budoval a v ktorom sa pohyboval pri riešení každého problému. V tomto zmysle bol medzi klasickými pragmatistami predsa len jediným programovým systematikom. Napriek všeobecne rozšíreným (a aj všeobecne skresleným) predstavám o filozofii pragmatizmu, podľa ktorých je to filozofia orientovaná na iba konanie, teda len akási „filozofia konania“, Peirceovým centrálnym problémom bolo *myslenie* (idey, pojmy, teórie, usudzovanie, zdôvodňovanie). Jeho pragmatizmus je filozofia, ktorá chce riešiť predovšetkým problém myslenia – otázku, ako myslieť jasne, správne, logicky presne a efektívne. Preto viackrát definuje pragmatizmus ako „logickú maximu“ (CP 5.18), teda maximu týkajúcu sa

myslenia, nie konania, hoci ide o maximu, ktorá môže viesť k praktickej maxime, t. j. maxime konania. Je to maxima myslenia, ktorá môže byť zároveň maximou konania – tým prekonáva tradičný dualizmus myslenia a konania, teórie a praxe, myšlienky a činu.

Peirceova maxima: kanonická formulácia.¹¹ Peirceovu filozofiu pragmatizmu teda nemôžeme pochopiť bez jeho *maximy*.¹² Peirceov logicizmus, t. j. zameranie na logiku,

¹⁰ Najbezprostrednejším dôkazom tejto tézy bol už jeho najbližší spolupracovník, priateľ a v istom zmysle aj žiak W. James, ktorý formuloval vlastný variant maximy i pragmatizmu.

¹¹ V starších prácach sa ešte vyskytuje názov „pragmatická maxima“. Ide o to isté, len súčasná terminológia vo filozofii pragmatizmu je už prepracovanejšia (aj u nás).

¹² „Maxima“ je pravidlo, resp. princíp konania. Termín používal už Aristoteles v *Rétorike*, keď hovoril o presvedčovacích prostriedkoch, všeobecných výrokoch ako o druhu entymémy (Aristoteles 2009, 145, 148). Zaužíval sa takisto v etickom význame, svojimi *Les Maximes* (1665) sa preslávil F. de la Rochefaucauld (1613 – 1680). Podobne Kant v *Základoch metafyziky mravov* hovorí o maxime ako o „subjektívnom princípe vôle“ (Kant 1785/1990, 64) a všeobecnej praktickej zásade mravného konania (Kant

a jeho logicizácia, t. j. používanie logiky vo funkcii nevyhnutného prostriedku myslenia a vedeckého skúmania, sa prejavujú aj v jeho textoch, kde veľmi často hovorí o „maxime“ v zmysle logického a metodologického pravidla.¹³ Zároveň ide o prejav jeho normativizmu, t. j. úsilia o hľadanie normy ako ideálnej (pravej) miery v myslení a konaní (etike, estetike a logike). V tom zostal kantovcom, aj keď bez transcendentalizmu.

Peirceovi išlo o vytvorenie vlastnej, originálnej maximy – pragmatistickej, hoci ju tak spočiatku nenazval. Zdôrazňoval pritom, že je to logická a metodologická, a nie všeobecne filozofická maxima. Jej kanonická formulácia z roku 1878 v článku „Ako vyjasniť naše idey“ znie: „Zvážme, aké dôsledky, ktoré by mohli mať praktický význam, si vieme predstaviť v súvislosti s objektom nášho myslenia. Potom bude naša predstava týchto dôsledkov naším úplným pojmom tohto objektu“ (Peirce 1878/1998, 82). Riadiac sa touto maximou vo svojom úsilí poznať svet budeme sa orientovať na účinky (dôsledky, efekty, následky), aké by mohla priniesť predstava o našom objekte poznania, pričom ide o to, aký to bude mať „praktický“ význam. Je kľúčovým momentom všimnúť si, na čo a ako aplikuje Peirce svoju maximu: na vyjasňovanie ideí, teda obsahu mysle (propozície, tvrdenia), nie na objekty sveta ani na konanie. Ide mu o praktické účinky a efekty myslenia (pojmov, poznatkov). Peirce tento princíp formuloval ako teoreticko-metodologický princíp testovania vedeckých skúmaní a až neskôr (pod vplyvom Jamesa) aj ako princíp testovania (verifikácie) významu našich slov a činov. V tejto originálnej formulácii hovorí len to, že teoretický pojem (predstava) nejakého objektu má zahŕňať aj dôsledky – vrátane praktických – obsiahnuté v tomto pojme. Tieto dôsledky sú totiž podľa neho pre poznanie objektu tým najpodstatnejším. Žiadny objekt nemôžeme poznať bez (praktických) dôsledkov, ktoré prináša jeho idea.

Peircea k tomuto princípu dovedli viaceré podnety. Jedným z rozhodujúcich bola koncepcia ľudskej mysle škótskeho filozofa Alexandra Baina (1818 – 1903), podľa ktorej naše myšlienky (názory, presvedčenia) sú „pokynmi“ na konanie.¹⁴ Pre Peircea je pragmatizmus skôr metodológiou a teóriou poznania než teóriou konania, pretože nám hovorí, ako funguje naša myseľ. Jednoducho, naše myslenie sa osvedčuje jednak podľa toho,

1787/1990, 39).

¹³ V *Collected Papers* použil termín *maxima* 88-krát. Ako o maxime hovoril napr. o Ockhamovej britve, ktorú pokladal za najlepšiu metodologickú maximu pre vedu vôbec (CP 5.60), ďalej o karteziánskej maxime, Lavoisierovej chemickej maxime, Comtovej pozitivistickrj maxime, o praktických a etických maximách atď.

¹⁴ Bain rozvíja svoju teóriu presvedčenia v práci *Emócie a vôľa*, kde hovorí, že presvedčenie je sprievodným javom našej aktivity a že „nemá iný význam než vo vzťahu k našim činom“ (Bain 1859, 434); presvedčenie „nikdy nie je oddelené od konania a cieľov, ktorým slúži ako návod“ (Bain 1859, 437); presvedčenie sa manifestuje v konaní a konaním sa aj preveruje, meria (Bain 1859, 457). Neskôr v *Logike* napísal, že „najvyšší stupeň presvedčenia sa nazýva istota...“ a že „psychologickým kritériom sily presvedčenia je pripravenosť na konanie“ (Bain 1870, 96); a ďalej celkom striktné a jasné: „Presvedčenie je pripravenosť konať s určitým cieľom a určitým spôsobom“ (Bain 1870, 257), je to „pripravenosť konať v smere určenom predmetom presvedčenia“ (Bain 1870, 340). Túto teóriu priniesol do Metafyzického klubu jeho člen, právnik Nicholas St. John Green (1830 – 1876), ktorého sám Peirce nazval „starým otcom pragmatizmu“.

či sú v ňom obsiahnuté dôsledky jeho predmetov (napríklad podľa toho, či dokážeme anticipovať, predvídať, čo nastane, ak predmet nášho myslenia alebo skúmania vykoná nejaký pohyb, zmení sa atď.), jednak podľa toho, ako dokáže prakticky organizovať našu skúsenosť a skúmanie. Myslenie obsahuje nielen isté pokyny, ako konať (praktické myslenie), ale aj isté očakávania toho, čo nastane a ako sa bude „správať“ jeho objekt (teoretické myslenie).

Peirce a Jamesova verzia maximy. Peirce svoju maximu z r. 1878 nenazval „maximou pragmatizmu“. Urobil tak až potom, čo W. James vystúpil s týmto označením v r. 1898: „Odkazujem na pána Charlesa S. Peircea... Je jedným z najoriginálnejších súčasných mysliteľov a princíp praktikalizmu alebo pragmatizmu, ako ho nazýval, keď som ho prvýkrát počul formulovať ho v Cambridge začiatkom 70-tych rokov [19. st. – E. V.], je vodidlom alebo kompasom, ktorého nasledovaním – o čom som čoraz viac presvedčený – sa môžeme dostať na správnu cestu“ (James 1898, 290). Nazval ho „Peirceovým princípom, princípom pragmatizmu“ s odkazom na Peirceov článok z r. 1878, kde Peirce jeho podstatu vyjadril takto: Význam myslenia spočíva vo vytvorení presvedčenia, ktoré je opakom pochybnosti, a teda istotou, podľa ktorej môžeme konať. James však hovorí: „Slovom, presvedčenia sú skutočne pravidlá konania; a celá funkcia myslenia spočíva v tom, že je len jedným z krokov pri vytváraní návykov na konanie. Ak v myslení existuje niečo, čo nemá význam z hľadiska jeho praktických dôsledkov, tak táto súčasť myslenia nemá vôbec žiadny význam“ (James 1898, 290). Význam myslenia sa teda podľa neho prejavuje v konaní, resp. v zmene konania. Ak konáme inak, znamená to, že myslíme inak. „Aby sme stanovili význam myslenia, musíme len určiť, aké konanie vyvolá; toto konanie je jeho jediným významom“ (James 1898, 290-291). Ďalej sa James približuje k Peirceovej formulácii takto: „Aby sme dosiahli úplnú jasnosť našich myšlienok o objekte, treba len zvážiť, aké mysliteľné praktické účinky môže objekt obsahovať, aké pocity v nás môže vyvolať a na aké reakcie sa musíme pripraviť. Náš pojem týchto účinkov je potom naším úplným pojmom objektu, pokiaľ tento pojem má vôbec nejaký pozitívny význam“ (James 1898, 291). Navrhuje však chápanie princípu rozšíriť na konanie vôbec, „na konkrétne dôsledky a budúcu praktickú skúsenosť, aktívnu či pasívnu“, a na život vôbec (James 1898, 291, 307). James pri výklade Peirceovho princípu napísal: „... ak chceme nájsť zmysel nejakej myšlienky, treba len určiť, aké správanie bude mať za následok: toto správanie bude pre nás predstavovať jej jediný význam“ (James 1907/1969, 48).

V súvislosti s praktickosťou myslenia hovoril James aj o užitočnosti, úspešnosti, účinnosti a inštrumentálnosti našich presvedčení, myšlienok a teórií, ktoré spájal s ich pravdivosťou. Ak je všetko, čo si myslíme alebo čo vieme, nástrojom toho, čo robíme, tak správnosť tohto „nástroja“ sa testuje práve výsledkami nášho konania. Princíp pragmatizmu ako princíp inštrumentálnosti ďalej rozšíril J. Dewey vo svojej koncepcii prostriedkov a cieľov nielen na celé myslenie, ale aj na konanie.

Hlavný rozdiel medzi Peirceovým a Jamesovým princípom pragmatizmu je v tom, že kým Peirce obhajoval jeho teoreticko-metodologický význam a išlo mu o skúmanie a vedu, James ho rozšíril do roviny prakticko-etickej a išlo mu o zmysel myslenia vo

vzťahu ku konaniu, ba o zmysel samotného konania. Peirce trval na tom, že ide o logickú maximu, t. j. princíp, ktorý musí zodpovedať všetkým pravidlám logiky; pre Jamesa to bol filozofický princíp, ktorý je v súlade s praktickým etickým a humanistickým poslaním filozofie.

Peirceova pragmatistická maxima: ďalšie formulácie a dokazovanie. Peirce sa po Jamesovom vystúpení v r. 1898 začal naplno venovať spresňovaniu a dokazovaniu svojej maximy. Považoval to za kľúčové pri dôkaze a obhajobe pragmatizmu. Bez jasnej formulácie sama maxima, ktorá má byť nástrojom na vyjasňovanie ideí (pojmov, tvrdení, hypotéz atď.), nemôže plniť svoje logicko-metodologické poslanie ani byť *základom pragmatizmu*.

Peirce postupne vypracoval niekoľko formulácií svojej maximy, pričom v centre jeho pozornosti a pokusov bol pojem *významu*, resp. *zmyslu* [*meaning, purport*], a to: 1. významu všeobecného pojmu;¹⁵ 2. významu znaku (symbolu);¹⁶ a 3. významu ľubovoľného intelektuálneho produktu (idey, myšlienky, hypotézy, presvedčenia, úsudku, tvrdenia, propozície).¹⁷ Prešiel teda od vyjasňovania obsahu ideí k ich významu, pretože obsah sa vyjasňuje práve prostredníctvom *pragmatického významu*. Význam akejkoľvek myšlienky či ľubovoľného intelektuálneho produktu (presvedčenia, hypotézy, tvrdenia, úsudku, pravdy atď.) nespočíva v ich jazykovej forme ani nie je totožný s ich znakovým vyjadrením. Lingvistický význam slova a význam znaku v semiotike sú len jednotlivými prípadmi pragmatického významu. Kľúčom k odhaleniu pragmatického významu nášho myslenia sú stále dva momenty, ktoré Peirce vyčlenil už v pôvodnej kanonickej verzii maximy: 1. účinky (efekty, dôsledky, následky) a 2. praktický vplyv, pričom tieto dva momenty sú nevyhnutnou a dostatočnou podmienkou platnosti maximy iba vo vzájomnej jednote.

Čo však treba rozumieť pod „účinkami“ a čo pod „praktickým vplyvom“ tak, aby sa prostredníctvom nich dala dokázať maxima pragmatizmu? *Účinkom*, ktorý testuje a zároveň dokazuje pravdivosť akéhokoľvek všeobecného pojmu, teda aj logického princípu vrátane samotnej maximy, je taká jeho podoba, ktorá ho ďalej spresňuje až dovtedy, kým ju už spresňovať nevieme. To nie je nič iné ako pravda a účinky, ktoré ju testujú, sú empirické a experimentálne. Ak sa teda riadime maximou, tak hľadáme účinky, ku ktorým vedie daný pojem prostredníctvom skúmania a skúsenosti, až kým ďalšie skúmanie a skúsenosti daný pojem nezmenia. Ak naopak pojem nemá žiadne takéto empirické

¹⁵ „Aby sme zistili význam nejakého intelektuálneho pojmu, musíme zvažovať, aké praktické dôsledky by z neho nutne vyplynuli, ak by bol pravdivý; suma týchto dôsledkov predstavuje úplný význam tohto pojmu“ (CP 5.9; Višňovský, Mihina 1998, 17).

¹⁶ „Skutočný intelektuálny zmysel ľubovoľného symbolu spočíva v totalite všetkých všeobecných spôsobov racionálneho správania, ktoré v závislosti od všetkých možných odlišných okolností a želaní, vyplývajú z jeho prijatia“ (CP 5.438; Višňovský, Mihina 1998, 17).

¹⁷ „... skutočný význam ľubovoľného produktu intelektu spočíva v hocijakej unitárnej determinácii praktického správania v akýchkoľvek predstaviteľných okolnostiach... zdá sa, že práve taká bola Sokratova filozofia“ (CP 6.490; Višňovský, Mihina 1998, 17).

a praktické účinky, ak je prázdny, resp. ak skúsenosť ukáže iné účinky pri jeho použití, tak pojem je nepravdivý. *Praktický vplyv* pojmu spočíva v tom, že nás vedie v našom skúmaní a konaní, a to až do tej miery, že sa stáva praktickým „návykom“, t. j. návykom (návodom) na konanie do tej miery, že tento návyk sa stáva nástrojom našej sebaregulácie. Pojem, ktorý je obsahom nášho presvedčenia, má teda taký praktický vplyv, že sa ním riadime v tom, čo považujeme za rozumné (správne, múdre, dobré) konať. Peirceov „pragmatický význam“ pojmu (idey, propozície, hypotézy atď.) je teda oveľa komplexnejší a vôbec nespočíva v ľubovoľných praktických dôsledkoch alebo len v zmene vonkajších okolností. Má na jednej strane spoločné aspekty s Kantovým pojmom „pragmatického“ ako toho, čo transcenduje myslenie smerom k praxi cez jeho účinky; na druhej strane má spoločné aspekty s Jamesovým radikálnym empirizmom a Deweyho antidualizmom, keď ukazuje, že význam myslenia, resp. jeden, a to možno ten najdôležitejší, význam nemôžeme určiť, ak abstrahujeme od konania. Takto Peirce vytvára „most“ medzi Kantom a Jamesom, Deweym i ďalšími pragmatistami.

Peirce takisto vypracoval viacero stratégií obhájenia a zdôvodnenia maximy, pretože bez toho je pragmatizmus ako filozofia stále iba hypotézou, a nie dokázanou doktrínou.¹⁸ Ide najmä o dve stratégie smerom k rozvíjaniu: 1. logiky abdukcie a 2. semiotiky (Hookway 2012, 205-217). Peirce sa v rokoch 1903 – 1907 prepracoval k zásadným súvislostiam medzi maximou pragmatizmu a logickou abdukciou na jednej a semiotikou na druhej strane, avšak ani jednu z nich neukončil záverom, s ktorým by bol sám spokojný. Jeho dôkaz maximy tak zostal *neúplný a otvorený*.

Záver. Peirceova pragmatistická maxima bola (popri semiotike (Švantner 2014) a ďalších výkonoch v logike či prírodovede (Mihina 2013)) nepochybne jedným z vynikajúcich produktov jeho tvorivého génia. Stala sa inšpiratívnym jadrom, „koreňom“ filozofie pragmatizmu, keď v koncentrovanej podobe formulovala jeho základnú intenciu: Zmysel našej intelektuálnej činnosti nie je a nemôže byť odtrhnutý od zmyslu našej praktickej činnosti. Inými slovami, ak chceme pochopiť svoje myšlienky, musíme ich konfrontovať s realitou, čo prakticky robíme svojím konaním v rozmanitých podobách. Alebo ešte inými slovami: Intelektuálne praktiky sú len jednou z foriem a zároveň súčasťou našich ľudských praktík, ktoré vykonávame v rámci ľudských spoločenstiev. Toto bohatstvo a rozmanitosť ľudských praktík, ktoré sa filozofia pragmatizmu pokúša reflektovať (zasa len ako jedna z týchto praktík), je zároveň dôvodom na to, aby sme *celý* pragmatizmus neredukovali len na Peirceovu verziu ani sa nepokúšali *všetky jeho verzie* odvodiť iba z jeho maximy.

¹⁸ Tieto stratégie a dôkazy brilantne analyzuje vo svojich prácach C. Hookway (Hookway 1985; 2012; 2013), ktorý zároveň ukazuje viaceré dôležité paralely a afinity medzi Peirceovým pragmatizmom a analytickou filozofiou.

Literatúra

- ARISTOTELES (2009): *Rétorika*. Martin: THETIS.
- BAIN, A. (1859): *The Emotions and the Will*. London: Longmans, Green, and Co.
- BAIN, A. (1870): *Logic: Part Second, Induction*. London: Longmans, Green, and Co.
- BERNSTEIN, R. (1995): American Pragmatism: The Conflict of Narratives. In: Saatkamp, H. J., Jr. (ed.): *Rorty and Pragmatism. The Philosophers Responds to His Critics*. Nashville and London: Vanderbilt University Press, 54-67.
- BERNSTEIN, R. (1995): The Pragmatic Century. In Davaney, S. G. – Frisina, W. G. (eds.): *The Pragmatic Century. Conversations with Richard J. Bernstein*. New York: State University of New York Press, 1-13.
- ELSENHAUS, T. (Hg.) (1909): *Bericht über den III. Internationalen Kongress für Philosophie zu Heidelberg, 1. bis 5. September 1908*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- CAMPBELL, J. (2011): A History of Pragmatism. In: Pihlström, S. (ed.): *The Continuum Companion to Pragmatism*. London: Continuum, 69-80.
- HAACK, S., ed. (2006): *Pragmatism Old & New*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- HOOKWAY, Ch. (1985): *Peirce. The Arguments of the Philosophers*. London and New York: Routledge 1985.
- HOOKWAY, C. (2012): *The Pragmatic Maxim. Essays on Peirce and Pragmatism*. Oxford: Oxford University Press.
- HOOKWAY, C. (2013): The Principle of Peirce and the Origins of Pragmatism. In: Malachowski, A. (ed.): *The Cambridge Companion to Pragmatism*. Cambridge: Cambridge University Press, 17-35.
- JAMES, W. (1898): Philosophical Conceptions and Practical Results. *University Chronicle*, 1, 4, 287-310.
- JAMES, W. (1907/1969): *Pragmatizmus*. In: Bodnár, J. (ed.): *Pragmatizmus, realizmus, fenomenológia, existencializmus. Antológia z diel filozofov, 8. zv.* Bratislava: Epocha, 47-61.
- KANT, I. (1781/1978): *Kritika čistého rozumu*. Bratislava: Pravda.
- KANT, I. (1785/1990): *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda.
- KANT, I. (1787/1990): *Kritika praktického rozumu*. Bratislava: Pravda.
- KANT, I. (1798/2006): *Anthropology from a Pragmatic Point of View*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LOVEJOY, A. O. (1908): The Thirteen Pragmatisms. *The Journal of Philosophy, Psychology, and Scientific Methods*, (5), 5-12, 29-39.
- MENAND, L. (2002): *The Metaphysical Club*. London: Flamingo.
- MEYER, M. (1908): The Exact Number of Pragmatisms. *The Journal of Philosophy, Psychology, and Scientific Methods*, (5), 321-326.
- MIHINA, F. (2012): Kant a Peirce. *Filozofia*, 67 (3), 181-194.
- MIHINA, F. (2013): Legitimizácia metafyziky alebo Peirceov projekt vedeckej filozofie. *Filozofia*, 68 (4), 285-295.
- MIHINA, F. (2014): Metodické inšpirácie Ch. S. Peircea. *Filozofia*, 69 (4), 295-306.
- MOUNCE, H. O. (1997): *The Two Pragmatisms: From Peirce to Rorty*. London and New York: Routledge.
- PAPPAS, G. F. (2011): Dewey's Ethical-Political Philosophy as a Resource in Today's Global Crises and as a Guide to Post-Ideological Politics for the 21st Century. In: Hickman, L., A. – Flamm, M. C. – Skowronski, K. P. – Rea, J. A. (eds.): *The Continuing Relevance of John Dewey*. New York and Amsterdam: Rodopi, 295-311.
- PEIRCE, C. S. (1955/1998): Ako vyjasniť naše idey. In: Višňovský, E. – Mihina, F. (eds.): *Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. storočia*. 1. zv. Bratislava: IRIS, 74-90.

- PEIRCE, C. S. (1931 – 1958): *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Harvard University Press, Cambridge, MA (v texte citované podľa medzinárodného štandardu skratkou CP, za ktorou nasleduje číslo zväzku a odseku).
- PEIRCE, C. S. (1992-1998): *The Essential Peirce*. Indiana University Press: Bloomington and Indianapolis (v texte citované podľa medzinárodného štandardu skratkou EP, za ktorou nasleduje číslo zväzku a odseku).
- PUTNAM, H. (1994): *Words and Life*. Harvard: Harvard University Press.
- RESCHER, N. (2012): *Pragmatism: The Restoration of Its Scientific Roots*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- ROCHEFOUCAULT, DE LA, F. (1665/1999): *Maximy*. Bratislava: Tatran.
- RORTY, R. (1982): *Consequences of Pragmatism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- RORTY, R. (1998): Čo je pragmatizmus. In: Višňovský, E. – Mihina, F. (ed.): *Pragmatizmus. Malá antológia filozofie 20. storočia*. 1. zv. Bratislava: Iris, 495-505.
- RYDER, J. (2013): *The Things in Heaven and Earth. An Essay in Pragmatic Naturalism*. New York: Fordham University Press.
- ŠVANTNER, M. (2014): O jedné bouři v čajovém hrnku: Ch. S. Peirce, U. Eco a sémiotická metafyzika objektu. *Filozofia*, 69 (1), 63-76.
- VIŠŇOVSKÝ, E. – MIHINA, F. (eds) (1998): *Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. storočia*. 1. zv. Bratislava: IRIS.
- WAAL, de C. (2001): *On Peirce*. Belmont, CA: Wadsworth.
- WAAL, de C. (2013): *Peirce. A Guide for the Perplexed*. London and New York: Bloomsbury Academic.

Text vznikol v rámci grantu Ministerstva školstva SR VEGA č. 1/0778/13 *Vôľa k poriadku: normy a sociálna koordinácia konania*.

Emil Višňovský
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. 6
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: visnovsky@fphil.uniba.sk